УДК 343.97:343.77

Ю. А. Турлова, канд. юрид. наук, докторант
відділу проблем кримінального права, кримінології та судоустрою
Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України,
головний науковий співробітник відділу науково-методичного забезпечення
прокурорської діяльності поза сферою кримінальної юстиції
Науково-дослідного інституту Національної академії прокуратури України
вул. Мельникова, 81-б, Київ, 04050, Україна

ХАРАКТЕРИСТИКА ДЕЯКИХ ДЕТЕРМІНАНТ ЕКОЛОГІЧНОЇ ЗЛОЧИННОСТІ

У статті досліджується детермінаційний комплекс екологічної злочинності. Проведено класифікацію детермінант екологічної злочинності. Узагальнено та охарактеризовано найістотніші детермінанти екологічної злочинності, зокрема економічні, політичні та соціальні.

Ключові слова: детермінанти, екологічна злочинність, чинники, дослідження, характеристика.

Постановка проблеми. Розглядаючи екологічну злочинність як окремий вид кримінологічної класифікації необхідно враховувати специфіку її детермінаційного комплексу. Важливість розв'язання даної проблеми полягає в тому, що без цього практично неможливе ефективне запобігання злочинності.

Саме тому необхідною передумовою наукового дослідження проблем запобігання екологічній злочинності в України має бути визначення та характеристика її детермінуючих чинників.

Метою статті є з'ясування особливостей характеристики деяких детермінант екологічної злочинності в Україні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У сучасній вітчизняній кримінологічній літературі теоретичні проблеми детермінації злочинності стали предметом дослідження на рівні монографій та докторських дисертацій у роботах А. М. Бойка [1] та С. І. Нежурбіди [2]. Питання, що стосуються особливостей детермінації екологічної злочинності аналізували такі українські вчені, як Н. Г. Іванова, Т. В. Корнякова, О. В. Мельник, Г. С. Поліщук та інші науковці.

Водночас, визнаючи важливість праць зазначених авторів, вважаємо дослідження детермінаційного комплексу екологічної злочинності актуальним і вартим поглибленого вивчення.

Виклад основного матеріалу. На наш погляд, детермінанти екологічної злочинності доцільно розглядати залежно від рівнів узагальнення. Так, у кримінологічній літературі виділяють як загальні, так і специфічні детермінанти екологічної злочинності. Загальні детермінанти екологічної злочинності являють собою соціальні процеси, які в умовах несприятливого (екстенсивного) економічного розвитку створюють стійкі передумови для неправомірної, зокрема і злочинної екологічно значущої поведінки [3, с. 93–94]. Специфічні детермінанти екологічної злочинності визначаються особливостями суб'єктивних факторів, типу і характеру екологічного злочину. У даній статті розглянемо деякі загальні детермінанти екологічної злочинності.

О. Л. Дубовик і А. Е. Жалінський вважають, що загальні причини екологічної злочинності коріняться у сфері суперечностей, що виникають при взаємодії людини і природи. Ці суперечності існують між людиною як частиною природи і природою як цілим; між можливостями суспільства, держави, регіону з використання навколишнього середовища, його пізнання й соціальними потребами; між соціальним становищем природних ресурсів (їх форм власності) та сформованими способами їх освоєння; між суспільством, соціальною групою та індивідом як самостійними суб'єктами природо-

© Ю. А. Турлова, 2017

користування і природоохорони; між різними цілями окремих суб'єктів природокористування і природоохорони [3, с. 93–94].

Враховуючи те, що злочинна поведінка має, на думку О. М. Костенка, детермінаційно-регулятивний механізм і детермінується «предметним буттям людини» [4, с. 20–21], основну причину екологічної злочинності слід шукати в суперечностях взаємовідносин навколишнього середовища з людиною, яка не завжди усвідомлює, що є лише її часткою.

При цьому потрібно ґрунтуватись на тому, що людина є біологічною істотою, яку створила природа. Водночас у процесі виникнення та розвитку людського суспільства людина, що була створена природою та залишається її невід'ємною часткою, протиставила себе екосистемі Землі і тому змушена розплачуватись за це наявною екологічною кризою. Протистояння суспільства і навколишнього природного середовища має своєю основою суперечності екологічних та економічних інтересів суспільства, що знаходить свій прояв у відчуженні від природи, посиленій експлуатації її ресурсів та поширені ідеології консюмеризму, тобто розвитку «цивілізації споживання», що має наслідком надмірне навантаження на всі елементи довкілля і порушення існуючої в ньому рівноваги.

Цікавою є образна ілюстрація даного положення Е. М. Жевлаковим: «Людина за сутністю – споживач і перетворювач природної речовини та енергії. Як не сумно це усвідомлювати, але заради об'єктивності слід визнати, що вона паразитує на тілі планети, як черв'як у яблуці» [5].

Потрібно зауважити, що повне усунення зазначених суперечностей (черв'яка з яблуком) у найближчій перспективі є утопічним і практично неможливим. Реальною і бажаною є лише мінімізація таких протиріч, а відтак і негативного впливу людини та суспільства на довкілля до прийнятного рівня, що характеризувався б можливістю самовідновлення екосистем.

Дослідженню детермінант екологічної злочинності має сприяти їх розподіл на змістовні блоки. Ґрунтуючись на традиційному у кримінології розподілі криміногенних детермінант залежно від їх змісту спробуємо охарактеризувати детермінаційний комплекс екологічної злочинності, що має місце в економічній, соціальній, політичній, організаційно-управлінській, нормативно-правовій та культурно-психологічній сферах суспільного життя.

Зауважимо, що детермінанти екологічної злочинності зумовлені дією об'єктивних чинників, що зумовлюють вчинення не лише екологічних посягань, а й злочинів інших категорій. Такі чинники відображаються у свідомості людини або соціальної групи, трансформуючись під впливом особистісних рис і регулюють людську поведінку.

У науковій літературі знайшла відображення думка, що деформації групової суспільної психології як причини екологічних злочинів породжуються і визначаються насамперед комплексом об'єктивних економічних (базисних) відносин [6, с. 23]. До основних економічних детермінант у літературі відносять надмірне оподаткування, слабке державне регулювання економіки, наявність значного сектору тіньової економіки, відсутність конкуренції у сфері державних закупівель, методи здійснення приватизації, орієнтованість владної верхівки лише на збір ренти тощо.

Крім того, протягом останніх трьох років суттєвим є детермінуючий вплив воєнної загрози. Так, за оцінками фахівців [7] наслідком продовження воєнних дій на Сході України є: руйнація інфраструктури на територіях промислових регіонів, де відбуваються бойові дії, та дезорганізація усталених виробничих зв'язків і критично важливих постачань ресурсів; ускладнення, внаслідок загострення політичної ситуації, відносин з основними торгівельними партнерами, що призвело до часткової втрати зовнішніх ринків; погіршення інвестиційного клімату, що призвело до зменшення обсягів інвестиційних потоків; скорочення внутрішнього попиту внаслідок спаду виробничих процесів та падіння купівельної спроможності населення.

Однією із найбільш вагомих детермінант даної категорії є олігархічний характер побудови економіки в Україні. На думку О. І. Соскина, така економічна модель, де власність тотально монополізована і належить кільком кланово-корпоративним групам, становить небезпеку для України, бо орієнтована на побудову нерівноправного суспільства, що будується на принципах експлуатації та корупції, позбавлене моралі. Поступово країну, де панівною є модель державно-монополістичного капіталізму в кланово-корпоративній, олігархічній формі, беруть під контроль кримінальні елементи суспільства. Наслідком упровадження такої моделі буде незворотна стрімка депопуляції української нації, відрізаність економіки країни від світового господарства і світового поділу праці [8].

Олігархічна модель економіки призвела до загострення протиріч між економічними інтересами кланово-корпоративних груп та екологічними інтересами суспільства, що прискорило процеси деградації навколишнього середовище та створило стимули для екологічно-небезпечної поведінки.

Найяскравішим підтвердженням цього є ситуація у сфері екологічної безпеки, забруднення довкілля, адже робота найбільших забруднювачів навколишнього середовища – підприємств хімічної, енергетичної, металургійної промисловості – вимагає значних витрат на проведення природоохоронних заходів. Наприклад, витрати на газо-пилоочисного обладнання складають більше 20% вартості основного технічного обладнання. Тому такі витрати для власників, якими є представники кланово-корпоративних груп, є вкрай обтяжливі. Відтак, саме на таких підприємствах найбільше заощаджують на природоохоронних заходах. В основі такої поведінки лежить установка максимального збагачення у найкоротші терміни.

Так, за інформацією міністра екології та природних ресурсів, першу трійку найбільших забруднювачів атмосферного повітря в Україні утворюють ПАТ «Арселор Міттал Кривий Ріг», Маріупольський металургійний комбінат ім. Ілліча та Бурштинська ТЕС [9].

Олігархічна економічна модель, у свою чергу, зумовлює монополізацію та тінізацію економіки, рівень якої, за оцінками експертів, є найвищим серед країн Європи та становив у різні періоди до 50 % [10, 11, 12, с. 127]. Тінізація економіки України є відображенням активної криміналізації економічних процесів, високої корумпованості органів державної влади та низької правової і податкової культури юридичних та фізичних осіб.

На думку А. М. Бойка [1, с. 25], негативні соціально-економічні наслідки від поширення тіньової економіки зводяться до таких аспектів: ускладнення процесу запровадження і функціонування ринкових механізмів господарювання й ефективного державного регулювання економіки; деформація бюджетної та фіскальної політики держави; сприяння формуванню невиправданої та неконтрольованої державою соціальної нерівності громадян, яка руйнує стимули до суспільно корисної праці.

Водночас, зазначені економічні чинники здійснюють детермінуючий вплив не тільки на злочинність, зокрема й екологічну, а і на інші складові детермінаційного комплексу, що являє собою не лише сукупність чинників як складових елементів, а характеризується структурною цілісністю. Так, доходи від господарської діяльності, яка розвивається поза державним обліком та соціальним контролем, детермінують різку соціальну нерівність громадян. Можливість збагачення таким способом суттєво знижує мотивацію людей до чесного та законного господарювання, унаслідок чого нівелюються такі цінності як компетентність, професійний рівень і досвід, знання, порядність та ін. Відтак, суспільство руйнує соціально-психологічні основи зростання ефективності праці.

Панування олігархічної моделі економічних відносин не тільки супроводжується такими криміногенними явищами як тінізація та монополізація економіки, поглиблення економічної нерівності, але й породжує соціальну напруженість, що виникає як результат несправдження колективних очікувань щодо гарантованості певного на-

бору благ, які можна вважати соціально-економічними детермінантами соціальної злагоди [13].

Так, незважаючи на присутність воєнної загрози і тих суспільнополітичних та соціально-економічних ризиків, які вона несе, головним джерелом зростання соціальної напруженості в останні два роки стало загострення проблем у сфері матеріальної забезпеченості населення. Як засвідчують результати соціологічних опитувань [14], суб'єктивне відчуття бідності населенням України значно поглибилось: понад 9 з 10 респондентів дослідження не мали можливості здійснювати будь-які заощадження. Зокрема, сукупна кількість тих, хто на питання щодо матеріального стану сім'ї дав відповідь: «часто не маємо грошей та харчів – інколи жебракуємо» (1,3 %), «не вистачає продуктів харчування – іноді голодуємо» (4,2 %), «вистачає лише на продукти харчування» (39,3 %), «вистачає загалом на прожиття» (35,4 %), «вистачає на все необхідне, але нам не до заощаджень» (12,3 %). У таких умовах підвищена тривалість періоду падіння доходів населення разом із подальшою невизначеністю у цій сфері є одним із головних факторів посилення соціальної напруженості.

Вагомий внесок у посилення загального рівня соціальної напруженості робить ситуація щодо забезпечення працею. Відповідно до результатів спеціальних досліджень [7] кон'юнктура зареєстрованого ринку праці протягом останніх років характеризується значним перевищенням пропозиції робочої сили над її попитом. Одним з найбільш серйозних викликів розвитку ринку праці нині в Україні є збільшення частки довготривалих безробітних та зростання середньої тривалості безробіття населення. Аналіз безробіття за віковими групами свідчить про те, що найбільш поширеним воно залишається серед молоді у віці до 15 – 24 років – 21,3 % та у віці 25 – 29 років – 11,6 %.

Матеріальні проблеми, психологічний дискомфорт через відсутність роботи й неможливість налагодити стабільний спосіб життя змушують молодь займатися нерегламентованими видами діяльності, які є часто небажаними і небезпечними як для самої особи, так і для держави. До таких видів діяльності варто віднести й протиправне заволодіння природними ресурсами, зайняття яким дає можливість фактично безробітним забезпечити себе матеріально.

У публікаціях авторки вже висловлювалось твердження щодо значимості трудової дезадаптації як детермінуючого чинника екологічних злочинів. Підставою для такого висновку є результати аналізу соціально-рольових характеристик екологічних злочинців, зокрема за ознакою зайнятості. Як було з'ясовано, сумарна частка працездатних осіб, які не працюють і не навчаються, та безробітних у загальній структурі засуджених за вчинення екологічних злочинів становила у середньому протягом аналізованого періоду 79,0 % [15].

Варто зауважити, що детермінуючий вплив чинників соціального характеру істотно різниться залежно від характеру екологічних посягань. Найсуттєвіший він щодо посягань, пов'язаних із незаконним заволодінням природними ресурсами, що, як відомо, у переважній більшості вчиняються найменш забезпеченими сільськими мешканцями. Можна констатувати, що саме під впливом детермінант соціального характеру відбуваються деформації суспільної психології, що, у свою чергу, зумовлює вчинення злочинів, пов'язаних із задоволенням природних життєвих потреб.

Ілюстрацією зазначеної ситуації є висловлювання одного з респондентів : «причина – елементарна трудова зайнятість, що приносить дохід в сім'ю і стабільність. Моралізаторство з цього приводу (особливо міських жителів) є недоречним – подивимось, як криза перетворить їх з альтруїстів на добувальників їжі. Коли треба буде годувати сім'ю, чи буде людина дотримуватись своїх колишніх благородних принципів і чи зможе вона пояснити своїй сім'ї, що їде на рибалку для того, щоб подихати повітрям?» [16, с. 92].

Очевидним є взаємозумовлюючий вплив економічних та політичних чинників, до яких у сучасній вітчизняній літературі [17, с. 200; 18, с. 108] відносять: недорозви-

неність або занепад зв'язків між громадянами та урядовцями, політиками; слабкість інститутів управління, брак політичної волі проводити політичні, адміністративні, конституційні, економічні, соціальні реформи, національна політична культура, лояльна до корупції, низький рівень політичної конкуренції в суспільстві, політична нестабільність, авторитарний характер усієї політичної системи; клептократія, корупція і лобізм, маргіналізація еліт, зрощення корпоративних інтересів фінансово-промислових груп, органів влади та управління і кримінальних структур.

У сукупності ці чинники зумовлюють наявність в Україні олігархічної форми державного правління з високим ступенем криміналізації. За словами А. М. Бойка, державні службовці найвищого рівня і партійні діячі впливають на економічні та соціальні процеси з метою отримання політичної та економічної вигоди, зміцнення свого владного статусу і впливу [19, с. 233].

Останнім сучасним прикладом такої злочинної діяльності є корупційні дії народного депутата, пов'язані з отриманням хабарів від компанії-нерезидента за видобуток бурштину в Україні та легалізації нелегального видобутку бурштину в Житомирській області [20].

Фактором, що впливає на політичні чинники екологічної злочинності, також є виснаження природних ресурсів. Так, автори Доповіді Національної ради з розвідки США «Глобальні тенденції 2025 року: світ, що змінився» від 20.11.2008 року прогнозують у найближчій перспективі виникнення конфліктів через ресурси, в тому числі через продовольство та воду. Зауважується, що найважливішими чинниками в змінюваній міжнародно-правовій системі стануть наростаючий дефіцит мінеральних, енергетичних і продовольчих ресурсів, а також зміни в глобальному кліматі, викликані парниковим ефектом» [21, с. 47-56].

В умовах глобалізації такі тенденції зумовлюють агресивну експансіоністську політику найбільш економічно розвинутих країн і транснаціональних корпорацій, спрямовану на встановлення контролю над природними ресурсами інших країн, зокрема й України.

Фундаментальна детермінуюча роль розглянутих економічних, політичних і соціальних чинників підтверджується й суб'єктивним сприйняттям наявної ситуації в країні населенням. Так, у процесі загальнонаціонального опитування населення України фірмою Ukrainian Sociology Service в 94 поселеннях усіх територіально-адміністративних одиниць України запитувалось, що повинен насамперед зробити політик (5 першочергових дій), щоб за нього проголосував виборець (тобто респондент, який бере участь в опитуванні). Отримані дані чітко засвідчують, що основні, найбільш важливі для громадян проблеми, були спільними в усіх регіонах України: забезпечення подолання кризи в економіці та її наслідків, економічне зростання; боротьба з корупцією; подолання безробіття, створення можливостей для людей працювати і заробляти; загальне підвищення рівня життя людей в Україні; проведення назрілих у суспільстві реформ [22, с. 35-36].

Висновки. Дослідження криміногенних чинників екологічної злочинності дозволило зробити загальний висновок про взаємозалежний і взаємозумовлюючий характер детермінуючого впливу процесів в економічній, соціальній, політичній, організаційно-управлінській та культурно-психологічній сферах суспільного життя. Зазначені детермінанти являють собою не сукупність автономних чинників як складових елементів детермінаційного комплексу, а змістовно та функціонально перетинаючись характеризуються структурною цілісністю. Зважаючи на це у структурі детермінаційного комплексу екологічної злочинності виокремлено та охарактеризовано економічні, соціальні та політичні криміногенні чинники.

Список літератури

1. Бойко А. М. Теорія детермінації економічної злочинності в Україні в умовах переходу до ринкової економіки : автореф. дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.08 / А. М. Бойко. – Львів, 2010. – 39 с.
2. Нежурбіда С. Етіологія злочину : Теорії, аналіз, результат : монографія / С. Нежурбіда. – Чернівці : Друк Арт, 2013. – 432 с.
3. Дубовик О. Л. Причины экологических преступлений / О. Л. Дубовик, А. Э. Жалинский. – М. : Наука, 1988. − 240 с.
4. Костенко А. Н. Принцип отражения в криминологии (системное исследование психологического механизма криминального поведения) / Костенко А. Н. – К. : Наук. думка, 1987. – 124 с.
5. Жевлаков Э. Н. Уголовно-правовая охрана природной среды в Российской Федерации / Жевлаков Э. Н. − М. : ЗАО «Бизнес-школа «Интел-Синтез», 1997. – 74 с.
6. Лавыгина И. В. Причинный комплекс экологической преступности / И. В. Лавыгина // Криминологический журнал ОГУЭП. – 2007. − № 3−4. – С. 23−29.
7. Напруженість на ринку праці України: чинники, соціальні наслідки та шляхи подолання. Аналітична записка URL http://www.niss.gov.ua/catalogue/12/ (дата звернення: 15.07.2017).
8. Соскин О. І. Визначення національної економічної моделі України: порівняльний аналіз можливих альтернатив URL http:// http://soskin.info/news/2897.html (дата звернення: 13.07.2017).
9. Два підприємства Ахметова – серед найбільших забруднювачів повітря URL https://www.pravda.com.ua/news/2017/07/4/7148681/ (дата звернення: 16.07.2017).
10. Корреспондент: Куди йдуть гроші. За обсягом тіньової економіки Україна вибилась у лідери Європи URL http://ua.korrespondent.net/journal/1429598-korrespondent-kudi-jdut-groshi-za-obsyagom-tinovoyi-ekonomiki-ukrayina-vibilas-u-lideri-evropi. (дата звернення: 24.06.2017).
11. Тіньова економіка в Україні: причини та шляхи подолання URL http://icps.com.ua/assets/uploads/files/t_novaekonom_kaukra_ni.pdf (дата звернення: 24.06.2017).
12. Шакун В. І. Кримінальна природа тіньової економіки / В. І. Шакун – Тіньова економіка: світові тенденції та українські реалії [Текст] : матеріали міжвідомчої наук.-практ. конф. (Київ, 23 черв. 2017 р.) / [редкол.: В. В. Чернєй, С. С. Чернявський, В. І. Шакун та ін.]. – Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2017. – 452 с.
13. Ризикогенні фактори соціальної напруженості в Україні. Аналітична записка URL http://www.niss.gov.ua/articles/2478/ (дата звернення: 14.07.2017).
14. Українське суспільство: моніторинг соціальних змін. – К.: Інститут соціології НАН України, 2015. URL http://www.i-soc.com.ua/institute/el_library.php (дата звернення: 14.07.2017).
15. Турлова Ю. А. Соціально-рольова характеристика осіб, які вчиняють екологічні злочини / Ю. А. Турлова // Збірник наукових праць «Питання боротьби зі злочинністю». – 2017. – № 33.
16. Турлова Ю. А. Кримінологічна характеристика браконьєрства в Україні та протидія цим злочинам : монографія / Ю. А. Турлова; НАН України, Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького. – К. : Наук. світ, 2012. – 181 с.
17. Кохан Г. В. Явище політичної корупції: теоретико-методологічний аналіз : монографія / Г. В. Кохан. – К. : НІСД, 2013. – 232 с.
18. Головкін Б. М. Загальна характеристика детермінантів злочинності в Україні / Б. М. Головкін – Форум права – 2014. – № 1. – С. 106-111.
19. Бойко А. М. Детермінація економічної злочинності в Україні в умовах переходу до ринкової економіки (теоретико-кримінологічне дослідження) : монографія / Бойко А. М. – Львів : ЛНУ імені І. Франка, 2008. – 380 с.
20. Розенблат підкуповував прокурорів та суди, аби позбавляти конкурентів ліцензій на бурштин, – слідство URL http://espreso.tv/news/2017/07/17/rozenblat_pidkupovuvav_sudy_aby_pozbavlyaty_konkurentiv_licenziyi_na_burshtyn_zmi (дата звернення: 18.07.2017).
21. Уткин А. И. Будущее глазами Национального совета по разведке США : глобальные тенденции до 2025 года. Изменившийся мир / А. И. Уткин, В. Г. Федотова. – М. : Институт экономических стратегий, 2009. – 248 с.
22. Трансформації суспільних настроїв в умовах протидії агресії Росії на Донбасі: регіональний вимір / Наук. ред. О. Гарань. – К.: Стилос, 2017. – 235 с.

Стаття надійшла 28.08.2017 р.

Ю. А. Турлова, канд. юрид. наук, докторант
отдела проблем уголовного права, криминологии и судоустройства
Институт государства и права имени В. М. Корецкого НАН Украины,
главный научный сотрудник отдела научно-методического обеспечения прокурорской деятельности вне сферы уголовной юстиции Научно-исследовательского института
Национальной академии прокуратуры Украины
ул. Мельникова, 81-б, Киев, 04050, Украина

ХАРАКТЕРИСТИКА НЕКОТОРЫХ ДЕТЕРМИНАНТ ЭКОЛОГИЧЕСКОЙ ПРЕСТУПНОСТИ

Резюме

В статье исследуется детерминационный комплекс экологической преступности. Проведена классификация детерминант экологической преступности. Обобщены и охарактеризованы существенные детерминанты экологической преступности, в том числе экономические, политические и социальные.

Ключевые слова: детерминанты, экологическая преступность, факторы, исследования, характеристика.

Yu. A. Turlova, Ph.D. in Law, Senior Research Associate
of the Department for scientific and methodical support of public prosecution beyond the framework of criminal justice of the Scientific Research Institute of the
National Prosecution Academy of Ukraine, doctoral candidate of the
Department for Criminal Law, Criminology and Judicature Issues of V. M. Koretsky Institute for State and Law of the National Academy of Sciences of Ukraine
Melnikova str., 81-b, Kiev, 04050, Ukraine

CHARACTERIZATION OF SOME DETERMINANTS OF ENVIRONMENTAL CRIME

Summary

This article focuses on the determination complex of environmental crime. The classification of environmental crime determinants is made. The most significant determinants of environmental crime are summarized and characterized, in particular economic, political and social determinants.

Key words: determinants, environmental crime, factors, research, characteristic.